

—Irina Budimir ♦ Damir Mišetić—

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

irina.budimir@ff.sum.ba – damir.miseti@ff.sum.ba

UDK: 811.131.1'373.7

811.163.42'373.7

Izvorni znanstveni članak

UTJECAJ OGRANIČENJA PROMINENTNOSTI SLOGOVA NA SLIJED SASTAVNICA BINOMA U TALIJANSKOME I HRVATSKOME JEZIKU

Sažetak

Binomi imaju sva svojstva tipična za frazeme. Minimalnu strukturnu granicu binoma uglavnom čine tri riječi: dva jednakovrijedna člana koja uglavnom pripadaju istoj vrsti riječi, najčešće povezana veznikom *i*. Osim izražene idiomatičnosti, obilježava ih ireverzibilnost, točno određen i nepromjenjiv slijed njihovih sastavnica ili barem davanje prednosti jednoj sastavnici u odnosu na drugu sukladno raznim jezičnim kriterijima. Analizirajući slijed sastavnica binoma u duhu optimalnosne teorije, postavlja se nekoliko kriterija ograničenja: ograničenja salijentnosti, metrička ograničenja i ograničenja prominentnosti slogova. Na korpusu ekscerpiranih binoma talijanskoga i hrvatskoga jezika u ovome radu izvršena je raščlamba primjenjujući ograničenja prominentnosti slogova na slijed njihovih sastavnica, ako ne djeluju dva prethodna ograničenja. Rezultati istraživanja pokazali su da su navedena ograničenja primjenjiva, ali postoje određene iznimke u obama jezicima. Prepoznaje se i hijerarhija u ograničenjima prominentnosti slogova što je u ovome radu i oprimjereno. Navode se iznimke u obama jezicima, a one su najviše uvjetovane ograničenjem salijentnosti koje opet ima svoje zakonitosti i odstupanja i stoga se upozorava na važnost izučavanja binoma u dijakronijskome smislu i drugih istraživanja, primjerice utjecaja jezičnih saveza na njihovo ustrojstvo i linearni slijed sastavnica.

Ključne riječi: frazemi; binomi; prominentnost sloga; ograničenja; supostavna raščlamba

IMPACT OF THE SYLLABLE PROMINENCE CONSTRAINTS ON THE SEQUENCE OF BINOMIAL CONSTITUENTS IN ITALIAN AND CROATIAN LANGUAGE

Abstract

Binomials have all the features typical of idiomatic expressions. In general, the minimal binomial structural boundary consists of three words: two equivalent units, which usually belong to the same word class, most commonly connected by the conjunction and. In addition to their prominent idiomaticity, they are characterized by their irreversibility, the precisely defined and invariable sequence of their constituents, or at least by a preferential treatment of one component in relation to the other according to various language criteria.

The analysis of the binomial constituent sequence in terms of optimality theory sets several criteria of constraints: salience constraints, metric constraints, and the syllable prominence constraints. This paper deals with the analysis carried out on the corpus of excerpted Italian and Croatian binomials by applying the syllable prominence constraints to the sequence of their constituents, unless the two previous constraints apply. Although the results of the research indicated the applicability of the aforementioned constraints, certain exceptions in both languages have been found. Furthermore, the hierarchy in the syllable prominence constraints has been noticed and supported by examples. The exceptions in both languages have also been provided. They are mostly conditioned by the salience constraints which, in turn, have their own regularities and discrepancies. The paper stresses the importance of diachronic binomial study, as well as the importance of other research, such as the influence of sprachbund on the binomial structure and the linear sequence of their constituents.

Keywords: idiomatic expressions, binomials, syllable prominence, constraints, comparative analysis

Uvod

Binomi imaju sva svojstva tipična za frazeme. Minimalnu strukturnu granicu binoma uglavnom čine tri riječi: dva jednakovrijedna člana koja uglavnom pripadaju istoj vrsti riječi, najčešće povezana veznikom *i*. Drže se univerzalnim leksičkim fenomenom i poznati su još od klasične starine.¹ Brojni su u mnogim jezicima svijeta, primjerice u azijskim, istočnoeuropskim i novogvi-

¹ Usp. Lucia LUQUE NADAL, „Aspectos fraseológicos y culturales de los co-compuestos o binomios léxicos“, *Language Design*, br. 19., 2017., str. 194. – 204.

nejskim jezicima.² U indoeuropskim jezicima zamjećuje se da su brojniji u germanskim nego u romanskim jezicima, u engleskome su, primjerice, brojniji nego u njemačkome.³ Brojni su i u hrvatskome jeziku, a kako je riječ o produktivnoj kategoriji, i danas nastaju novi frazemi.⁴

Stabilnost i semantička idiomatičnost leksičkih binoma imaju uglavnom obilježje stupnjevitosti: od jedva idiomatičnih sa slobodnim slijedom sastavnica, preko djelomično idiomatičnih do potpuno idiomatičnih.⁵ Govori se dakle o „binomima kada su posrijedi ili dvije različite riječi iste vrste, riječi koje su spojene veznikom ili *ø*, koje su (više ili manje) određene u svome redoslijedu, kada je posrijedi (više ili manje) ireverzibilna veza ili ako dvije identične riječi koje su ulančane veznicima ili prijedlozima tvore čvrstu vezu.“⁶

Slijed sastavnica binoma plijeni pozornost mnogih frazeologa. Najčešće je strogo određen ili postoji barem preferencija za određeni slijed. Postavlja se pitanje koja su to pravila ili tendencije koje utječu na slijed sastavnica binoma. O njihovu slijedu danas postoji nekoliko zanimljivih teorija, premda su jezikoslovci već u prošlosti jasno prepoznavali određene zakonitosti. Zanimljivo je Salvionijevo opažanje⁷ iz 1902. godine: „che al secondo posto debba sempre stare la parola materialmente più pesante. Il maggior peso può inferirsi in più modi: il maggior numero di sillabe, parola trisillaba piana di fronte a trisillaba sdrucchiola, l'esser la vocale tonica in sillaba chiusa o in sillaba aperta, vocal lunga o vocal breve, dittonghi o vocali di una certa qualità (a o) di fronte a altre (e i u).“⁸

² Bernhard WÄLCHLI, *Co-Compounds and Natural Coordination*, Oxford, 2005.

³ L. LUQUE NADAL, *n. dj.*, str. 151.

⁴ Novonastali binomi u talijanskome i u hrvatskome jeziku, osobito u reklamnome diskursu, okazionalni su s tendencijom stalne uporabe i time najčešće ireverzibilnosti, premda je zasad teško procijeniti o kojemu je stupnju idiomatičnosti riječ i sve ovisi u surječju u kojemu se rabe.

⁵ Joseph JAROSZ, „Zu den strukturellen Eigenschaften der deutschen Zwillingsformeln“, *Studia germanistica*, br. 4., 2009., str.17. – 26.

⁶ Harald BURGER – Annelies BUHOFFER – Ambros SIAM, *Handbuch der Phraseologie*, Berlin – New York, 1982., § 2.3.6.

⁷ Carlo SALVIONI, „Rassegna bibliografica di Rob. Longley Taylor 'Alliteration in Italian', New-Haven, The Tuttle, Morehouse and Taylor Company, 1900“, *Giornale storico della letteratura italiana*, god. XXXIX., 1902., str. 366. – 391. prema: Francesca MASINI, „Binomi coordinati in italiano“, *Prospettive nello studio del lessico italiano, Atti Silfi*, E.CRESTI (ur.), Firenze, 2006., str. 563. – 571.

⁸ Vlastiti prijevod: „da na drugome mjestu uvijek treba stajati riječ koja je materijalno teža. O većoj težini zaključujemo na više načina: veći broj slogova, trosložna paroksitona riječ nasuprot trosložnoj proparoksitoni, ako je naglašeni samoglasnik u zatvorenome slogu ili u otvorenome slogu, dug ili kratak samoglasnik, dvoglas ili samoglasnici određene kakvoće (a o) nasuprot drugima (e i u)“.

U posljednjim desetljećima brojni su jezikoslovci s različitih stajališta istraživali utjecaje na linearni slijed sastavnica binoma. Andersen⁹ razlikuje brojne semantičke čimbenike koji utječu na slijed sastavnica binoma:

- vremenski slijed događaja (preferencija stavljanja naprijed jezične jedinice koja se odnosi na događanja koja su vremenski prethodila);
- hijerarhija (preferencija stavljanja na prvo mjesto jezične jedinice koja upućuje na više mjesto u hijerarhiji, primjerice hrv. *otac i sin*, tal. *padre e figlio*, njem. *Vater und Sohn*);
- preferencija (tendencija stavljanja na prvo mjesto sastavnice koja upućuje na predmete, osobe ili stanje stvari koje više volimo, primjerice hrv. *zlatno i srebro*, tal. *oro ed argento*, njem. *Gold und Silber*) itd.

U stručnoj se literaturi navodi dosta drugih semantičko-pragmatičnih hijerarhija koje određuju slijed sastavnica binoma te upućuje na brojna istraživanja i supostavne raščlambe među jezicima svijeta koje to pokazuju.

Gereon Müller¹⁰ u svojim radovima, razrađujući kriterije koje su postavili Malkiel¹¹ i Ross¹², postavlja načela ograničenja u duhu optimalnosne teorije¹³: ograničenja salijentnosti (važnosti, značaja), metrička ograničenja i ograničenja prominentnosti slogova¹⁴. Ograničenja salijentnosti odnosno semantičko-pragmatička načela brojna su: živo prethodi neživomu, muško prethodi ženskomu, ljudsko prethodi ne-ljudskomu, odraslo prethodi neodraslomu, važne životinje prethode nevažnima, ono što je blizu prethodi onomu što je daleko, vremenski prvo prethodi onomu što slijedi, nemarkirano prethodi markiranomu (kod antonima), opće prethodi posebnomu, hijerarhija prehra-

⁹ Usp. Agnieszka GAWEL, „Zur Ikonizität deutscher Zwillingsformeln“, *Linguistik online*, br. 2., 2017., str. 27.

¹⁰ Gereon MÜLLER, „Beschränkungen für Binominalbildung im Deutschen. Ein Beitrag zur Interaktion von Phraseologie und Grammatik“, *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, god. XVI., 1997., br. 1. – 2., str. 5. – 51.

¹¹ Yakov MALKIEL, „Studies in Irreversible Binominal“, *Lingua*, br. 8., 1959., str. 113. – 160.

¹² John ROSS, „Ikonismus in der Phraseologie“, *Zeitschrift für Semiotik*, br. 2., 1980., str. 39. – 56.

¹³ „Optimalnosna teorija (OT) naziv je za teoriju jezika koja se zasniva na interakciji univerzalnih, prekršivih i rangiranih jezičnih ograničenja.“ Usp. Veno VOLENEC, „Optimalnosna teorija u fonologiji (I. dio)“, *Croatica et Slavica Iadertina*, god. XI.(2.), 2015., br. 11., str. 333. – 360.

¹⁴ Pojam „ograničenja“ jedan je od središnjih pojmova optimalnosne teorije. John Ross govori o „pravilima“ ili „načelima“. Usp. J. Ross, *n.dj.*, § 2. Pojam „ograničenja prominentnosti slogova“ uzeli smo iz praktičnih razloga bez produbljivanja optimalnosne teorije kao sinonim za fonološka načela koja utječu na linearni slijed sastavnica binoma da bismo ih odvojili od metričkih ograničenja koja John Ross svrstava pod fonetička pravila i koja ne namjeravamo analizirati u ovome radu. Usp. J. Ross, *n.dj.*, § 2.1.

ne, manja količina alkohola prethodi većoj količini itd.¹⁵ U literaturi se nalaze i druga ograničenja.

Za metrička ograničenja Müller¹⁶, prema Malkielu i Rossu, formulira sljedeće pravilo:

Ako su $\langle \alpha, \beta \rangle$ linearno poredane sastavnice jednoga binoma, onda vrijedi: broj slogova od $\alpha \leq$ broja slogova β .

I jedna i druga ograničenja utječu na slijed sastavnica u talijanskome i hrvatskome i preko 85 % binoma koji nisu metrički jednakovrijedni, tj. nemaju isti broj slogova i u talijanskome i u hrvatskome, pridržava se toga ograničenja¹⁷.

Za ograničenja prominentnosti slogova Ross formulira sljedeća pravila:

- a) Ako je u jednoj sastavnici binoma kratak jednoglasnik (montoftong), onda ta sastavnica prethodi drugoj u kojoj je dug samoglasnik ili dvoglasnik (difftong).
- b) Ako je u jednoj sastavnici manje suglasnika na početku riječi, onda ona prethodi sastavnici koja ima više suglasnika na početku riječi.
- c) Ako je u jednoj sastavnici suglasnik koji je slabiji na ljestvici opstruentnosti¹⁸, onda ona prethodni onoj u kojoj je na početku suglasnik koji je jači na ljestvici opstruentnosti.
- d) Ako je u jednoj sastavnici viši samoglasnik (u slučaju iste visine samoglasnika, prednji samoglasnik), onda ona prethodi sastavnici u kojoj je

¹⁵ Usp. Damir MIŠEĆIĆ, „Slijed sastavnica binoma u talijanskome i hrvatskome jeziku“, *Hum*, god. XIII., 2018., br. 20., str. 308. – 325., § 1.

¹⁶ G. MÜLLER, *n.dj.*, § 3.2.

¹⁷ Usp. D. MIŠEĆIĆ, *n.dj.*, § 2.1. U navedenome se radu na poseban način promatrao utjecaj semantičko-pragmatičkih hijerarhija i metričkih načela na linearni slijed sastavnica binoma u talijanskome i hrvatskome jeziku.

¹⁸ I. Škarić definira da „zapriječni (opstruentni) jesu svi tzv. pravi suglasnici, a koji se izgovaraju tako da im zrak iz pluća nailazi na veću zaprijetu u govornim prolazima nego u samom grkljanu, pa se stoga stvara povišen nadgrkljanski tlak. Tima se glasnicima veći dio ili zvuk u cijelosti stvara zračnim vrtloženjem, pa se nazivaju vrtložnima, šumnima ili turbulentnima. Tako stvoren zvuk je šuman. Takvi su tjesnačni, polutjesnačni i zatvorni“. Usp. Ivo ŠKARIĆ, *Hrvatski izgovor*, Zagreb, 2009., § 88.

Pri određivanju ljestvice opstruentnosti ili šumnosti za konsonante općenito držali smo se ljestvice koju je naveo G. Müller za njemački jezik. Usp. G. MÜLLER, *n.dj.*, § 3.3. Za talijanski je jezik ljestvicu sastavio P. Maturi pod nazivom „scala di sonorità intrinseca“. Usp. Pietro MATURI, *I suoni delle lingue, i suoni dell'italiano*, Bologna, 2014., str. 66. Prema tim ljestvicama sastavili smo i ljestvicu za hrvatski jezik prema slijedu: zatvorni-poluzatvorni-tjesnačni-nosni-prototični-približnici koja vrijedi za hijerarhiju sonornosti u jezicima općenito.

dublji samoglasnik (u slučaju iste visine samoglasnika, stražnji samoglasnik).

Posrijedi su ograničenja koja uspoređuju: a) kvantitetu jezgre sloga, b) kvantitetu početka sloga, c) kakvoću početka sloga i d) kakvoću jezgre.

Cilj je ovoga rada, na temelju korpusa koji je sastavljen ekscerpirajući binome iz frazeoloških rječnika talijanskoga¹⁹ i hrvatskoga²⁰ jezika, ponajprije:

- predložiti ljestvicu opstruentnosti suglasnika prema talijanskome i hrvatskome fonološkom sustavu
- odrediti poredak samoglasnika prema visini i mjestu tvorbe u talijanskome i hrvatskome, držeći se pri tome Rossovih istraživanja i zaključaka²¹
- potkrijepiti spomenuta ograničenja i stvorene ljestvice primjerima iz talijanskoga i hrvatskoga
- napraviti raščlambu talijanskih i hrvatskih binoma primjenjujući ograničenja o prominentnosti slogova na slijed njihovih sastavnica u cilju ustvrđivanja njihove primjenjivosti, mjera djelovanja i broja iznimaka, uzimajući pri tome u obzir i istraživanja o hijerarhiji među tipovima ograničenja kao i istraživanja o hijerarhiji pojedinih ograničenja unutar iste porodice ograničenja, tj. unutar ograničenja prominentnosti slogova.

Rašlamba će se ograničiti na one binome na koje djeluju ista semantičko-pragmatična pravila, koji su jednako „salijentni“²² i metrički jednakovri-

¹⁹ Za stvaranje korpusa talijanskih binoma korišteni su sljedeći frazeološki rječnici: Giuseppe PITTA-NO, *Dizionario dei modi di dire*, Bologna, 2014.; Paola SORGE, *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Roma, 1997. te radovi: F. MASINI, *n. dj.*; Pavao TEKAVČIĆ, „O jednom tipu dvočlanih složenica u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku“, *Filologija*, br. 16., 1988., § 4.

²⁰ Za stvaranje korpusa hrvatskih binoma korišteni su sljedeći frazeološki rječnici: Antica MENAC – Željka FINK -ARSOVSKI – Radomir VENTURIN, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb, 2014.; Josip MATEŠIĆ i dr., *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb, 1982. Binomi su preuzeti prema pravopisnim rješenjima koje navode autori rječnikā.

²¹ J. Ross, *n. dj.*, str. 42. – 43.

²² Razvidno je da se u nekim navedenim primjerima kao što su tal. „Roma e Toma“ ili hrv. „Sodoma i Gomora“ zacijelo mogu prepoznati semantičko-pragmatičke hijerarhije koje su možda djelovale na taj slijed sastavnica, međutim u okviru ovoga rada ne može se ulaziti u dublje raščlambe binoma preuzetih iz klasičnih jezika. Raščlamba se ograničava samo na metrički jednakovrijedne sastavnice. Osim binoma iz klasičnih jezika u takvu skupinu svrstavaju se i poneki hrvatski binomi od kojih neki mogu biti i reverzibilni. Takvi binome obilježeni su u radu znakom *. Međutim, iako su ograničenja salijentnosti nadređena ograničenjima prominentnosti slogova, ona nisu beziznimna i nije isključeno da prevagu nekad imaju i ograničenja prominentnosti slogova.

jedni, imaju isti broj slogova, jer prema istraživanjima provedenima u njemačkoj i engleskoj ograničenja prema salijentnosti i metrička ograničenja uglavnom imaju prednost pred ograničenjima prominentnosti slogova²³.

Dobiveni rezultati raščlambe usporedit će se s istraživanjima ograničenja salijentnosti i metričkih ograničenja.

1. Primjeri²⁴

a) kratak jednoglasnik (monoftong) – dug samoglasnik ili diftong

Primjeri:

tal.: *volerci del bello e del buono, romanzo di cappa e spada; essere tutto latte e miele; mettere a ferro e fuoco; forte e chiaro*

hr.: *dobro i lijepo; dušom i tijelom; od krevi i mesa; od kosti i mesa; paziti i maziti; ni riba ni meso; imati srca i duše; ni veži ni driješi.*

b) manje suglasnika na početku riječi – više suglasnika na početku riječi

Primjeri:

tal.: *non dire né ai né bai; nudo e crudo; tra il lusco e il brusco; farne di cotte e di crude; per non saper né leggere né scrivere; non fare né caldo né freddo;**

hr.: *agovati i blagovati; digla se gora i trava; jasno i glasno; ni jeka ni zveka; ni krevi ni strvi; krev i znoj; konca i kraja; živjeti u lasti i slasti; od nemila do nedraga; (i) petkom i svetkom; pravo zdravo; ruha i kruha; Sava ni Drava (ne bi oprale što); trlac i mlatac.*

c) slabiji opstruenti na početku riječi ili sloga – jači opstruenti na početku riječi ili sloga

²³ Usp. G. MÜLLER, *n.dj.*, § 4.2.

²⁴ U daljnjem tekstu ograničenja nazivamo ograničenjima a, b, c i d.

Za talijanski jezik vrijedi sljedeći redoslijed na ljestvici opstruentnosti suglasnika:

slabiji opstruent			jači opstruent		
približnici	protočnici ²⁵	nosni	tjesnačni	poluzatvorni	zatvorni
[w], [j]	[r], [l], [ʎ]	[m], [n], [ɲ]	[f], [v] [s], [z], [ʃ]	[ts], [dz], [tʃ], [dʒ]	[p], [b] [t], [d] [k], [g]

Primjeri tal.: *cercare per mare e per terra; felici e contenti; forte e chiaro; essere come la volpe e il gatto; mangi e bevi; notte e giorno*^{*26}; *parlare in quinci e quindi; promettere Roma e Toma**; *di nome e di fatto, sale e pepe**.

Za hrvatski jezik vrijedi sljedeći redoslijed na ljestvici opstruentnosti suglasnika:

slabiji opstruent			jači opstruent		
približnici	protočnici	nosni	tjesnačni	poluzatvorni	zatvorni
[v], [j]	[l], [ʎ], [r]	[m], [n], [ɲ]	[f], [x] [s], [z], [š], [ž]	[ç] [č], [ć] [ž], [ǰ]	[p], [b] [t], [d] [k], [g]

Primjeri hr.: *cakum-pakum; čisto i bistro; buka i buka; Janko i Marko; i jare i pare; lagati i mazati; lijevo desno; lile mile; milom ili silom; na moru i na kopnu; na moru i na suhu; ni na nebu ni na zemlji; povuci-potegni; ni riba ni meso; riječu i djelom; ni romori ni govori; sirotinja golotinja; Sodoma i Gomora**; *ni srknuti ni kusnuti; vrndaj i drndaj; šakom i kapom; ni šuša ni buša; žariti i paliti*.

- d) viši samoglasnik (u slučaju iste visine samoglasnika, prednji samoglasnik) – dublji samoglasnik (u slučaju iste visine samoglasnika, stražnji samoglasnik).

²⁵ Protočnici ili likvidi dijele se na dvije skupine: na bočnike i treptajnike. Usp. Zrinka JELASKA, *Fonetika i fonologija hrvatskoga jezika, udžbenik za 1. razred gimnazije*, Zagreb 1995., str. 71. Talijanski fonetičari uglavnom više ne rabe pojam „liquide“ (hrv. protočnici), nego ih zamjenjuju pojmovima „lateralni“ (hrv. bočnici) i „vibranti“ (hrv. treptajnici). Usp. Luciano CANEPARI – Barbara GIOVANNELLI, *La buona pronuncia del terzo millennio*, Roma, 2012., str. 54. U ovome radu uzeta je terminologija prema Rossu radi praktičnosti. Usp. J. Ross, *n. dj.*, § 2.

²⁶ U talijanskome i u drugim romanskim jezicima postoji i obrnut slijed sastavnica *giorno e notte*. I jedan i drugi slijed temelje se na različitom poimanju što je dan i kada počinje, dakle posrijedi je ograničenje salijentnosti. Vjerojatno je preuzet iz latinskoga gdje postoji mnoštvo potvrda, primjerice: „*Nocte et die in profundum maris fui*“, <http://cantusindex.org/id/003889>, (8. VI. 2019.).

e) Za talijanski jezik može se napraviti sljedeći poredak samoglasnika²⁷:

[i], [u], [e], [o], [ɛ], [ɔ], [a].

Primjeri tal.: *piſſete e paſſete; ninnoli e nannoli; di riffa o di raffa; zig-ſag; Cric e Croc; Mimi e Cocò*²⁸; *cercare in lungo e in largo; punto e basta; essere da sella e da soma; spendere e spandere; peste e corna; vero e falso**.²⁹

Za hrvatski jezik može se napraviti sljedeći poredak „samoglasnika“:

[i], [u], [ie], [e], [o], [a], [r]³⁰.

Primjeri hr.: *bistro i jasno; cik cak; dušom tijelom; ni kiseo ni veseo; kriš-kraš; ni kuhan ni pečen; ni frigan ni pečen; kuku-lele**; *li-la; mile lale; povuci-potegni; ni riba ni meso; sve i sva; tip top; žimi i ljeti; žubima i noktima*.

2. Raščlamba

Prema istraživanjima Gereona Mülera³¹ koji se poziva na opažanja Malchiela i Rossa i među tipovima ograničenja postoji hijerarhija. On predlaže sljedeći redoslijed:

²⁷ Usp. J. Ross, *n. dj.*, str. 42.

²⁸ Posrijedi je dijalektalni i regionalni binom koji se rabi uglavnom u južnotalijanskim dijalektima i regionalnome govoru.

²⁹ U korpusu talijanskih binoma nismo naišli ni na jedan primjer u kojemu bi u prvoj sastavnici bio glas [o], a u drugoj [ɛ]. U gore navedenim primjerima [e] prethodi [o]. Kako bi se istražilo i opimjerilo ovo ograničenje, valjalo bi napraviti istraživanje binoma poglavito u toskanskim dijalektima ili u toskanskome regionalnom talijanskom jer „izvan Toskane malobrojni govornici ispravno vladaju uporabom naglašenih otvorenih i zatvorenih samoglasnika <e> i <o>.“ Usp. Massimo PALERMO, *Linguistica italiana*, Bologna, 2015., str. 31. Primjeri binoma u standardnome talijanskom jeziku ne moraju nužno potjecati iz toskanskoga. Ako je slijed sastavnica nastao u nekome drugom narječju u kojemu je posve drukčija uporaba ovih dvaju samoglasnika, potom frazeologiziran i kao takav preuzet, mogući su i drugi ishodi. Sve to pokazuje zamršenost linearnoga slijeda sastavnica i isprepletenost utjecaja salijentnosti, metričkih ograničenja te ograničenja prominentnosti slogova i važnost istraživanja drugih utjecaja, a poglavito dijakronijski pristup istraživanju binoma.

³⁰ U hrvatskome jeziku glas *r* je po načinu tvorbe lateralni vibrantni (drhtajni) sonant, a po mjestu tvorbe dental (zubnik) ili alveolar vibrant (drhtajnik). Ovisno o položaju u slogu, *r* može biti neslogotvorno (kao u riječima *ruka, car*) i slogotvorno (kao u riječima *prst, rt*). Slogotvornost i neslogotvornost nisu posve predvidljivi glasovnom okolinom jer npr. i slogotvorno i neslogotvorno *r* mogu doći iza suglasnika, a ispred samoglasnika: npr. u riječi *groce* (umanjenica od *grlo*) *r* je slogotvorno, a u riječi *grob* neslogotvorno. Zato se u tradicionalnoj fonologiji slogotvorno i neslogotvorno *r* smatraju različitim fonemima. U ovome se radu analizira samo slogotvorno *r* koje se u analiziranim primjerima ponaša kao nositelj sloga. Taj položaj slogotvornoga *r* u tablici nije položaj po kojem će se vršiti usporedba mogućih ograničenja jer ga ne navodi ni Ross za slavenske jezike. Primjeri binoma sa slogotvornim *r* brojni su i obradit će se posebno izvan navedena poretka samoglasnika.

³¹ Usp. G. MÜLLER, *n. dj.*, § 4.2.

ograničenja salijentnosti – metrička ograničenja – ograničenja prominentnosti slogova.

Ta ograničenja imaju različitu težinu i različit utjecaj na slijed sastavnica. Tako se trebaju ispuniti sljedeći uvjeti za ovu raščlambu binoma:

- za utvrđivanje utjecaja metričkih ograničenja na stvaranje binoma obje sastavnice moraju biti jednako salijentne
- za utvrđivanje utjecaja ograničenja prominentnosti slogova obje sastavnice moraju biti jednako salijentne i metrički jednakovrijedne.

Analizirajući korpus talijanskih i hrvatskih binoma, utvrđeno je da od 216 talijanskih binoma 120 ili 55,6 % ima isti broj slogova, a od 327 hrvatskih binoma 182 ili 55,7 % binoma ima isti broj slogova, dakle $\alpha=\beta$ i ti metrički jednakovrijedni binomi predmetom su ove raščlambe.

Međutim, prije raščlambe utjecaja ograničenja prominentnosti slogova valja promotriti jesu li sastavnice metrički jednakovrijednih binoma također i jednako salijentne.

Veći broj primjera pokazuje da razne semantičko-pragmatičke hijerarhije utječu na slijed sastavnica binoma i da se krše pravila ograničenja o prominentnosti slogova. Primjerice, u binomu *o la borsa o la vita* ograničenja prema salijentnosti³² utječu na slijed sastavnica i krši se ograničenje da viši samoglasnik ima prednost pred nižim, dakle [i] pred [a] te ujedno da tjesnačnik [v] ima prednost pred zatvornikom [b], premda se ujedno poštuje i ograničenje a da sastavnica s kratkim monoftongom prethodi sastavnici s dugim monoftongom ili diftongom.³³

Utjecaj ograničenja prema salijentnosti, pri čemu se krše ograničenja prominentnosti slogova, imamo i u drugim primjerima: *capitare tra capo e collo* (krši se načelo a i d); *non avere né capo né coda* (krši se načelo d); *essere in carne e ossa* (krši se načelo b i d); *non essere né carne né pesce* (krši se načelo a i d).

Sličan je slučaj i s mnoštvom drugim primjera: *vero o falso, vivo o morto, fare come la volpe e l'uva, essere cane e gatto*, gdje je prepoznatljiv utjecaj pragmatičko-semantičkih hijerarhija.

U hrvatskim primjerima binoma koji ispunjavaju ograničenje salijentnosti i metričke jednakovrijednosti krši se nekoliko ograničenja prominentnosti slo-

³² U literaturi se to obično naziva načelom vremenskoga slijeda.

³³ Sastavnica ['borsa] s kratkim jednoglasnikom prethodi sastavnici ['vi:ta] s dugim jednoglasnikom. <https://de.pons.com/>, (8. VI. 2019.).

gova. Primjeri mogu imati i dvostruko kršenje ograničenja. Postoje i primjeri u kojima se krši jedno ograničenje, a poštuje drugo sukladno hijerarhiji ograničenja prominentnosti.

Binomi koji krše načelo a (kratak jednoglasnik – dug samoglasnik ili diftong): *žimi ljeti; biti bez duše i srca*.

Binomi koji krše ograničenje b (manje suglasnika na početku riječi – više suglasnika na početku riječi):

ni frigan ni pečen; gladan žedan; glasno i jasno³⁴; navrat nanos; slava i dika; sluba duba; ni srknuti ni kusnuti; svijeta i vijeka; stani-pani.

Binomi koji krše ograničenje c (slabiji opstruenti na početku riječi ili sloga – jači opstruenti na početku riječi ili sloga):

bistro i jasno; ni bu ni mu; cici-mici; cile-mile*; ciguli-miguli*; cika i vika; bo ruk*; ni kiseo ni veseo; kuku-lele*; ni kusnuti ni ližnuti; mile lale; staro i mlado*; šuć muć; tata mata*; ni žuc ni muc; trte mrte³⁵*.

Binomi koji krše ograničenje d:

kusnuti ližnuti; ni pečen ni kuhan; slava i dika.

Razvidno je da neki binomi krše i dva ograničenja: *ni kusnuti ni ližnuti* (krši se ograničenje c i d), *slava i dika* (b i d).

Posebnu skupinu binoma s mogućom raščlambom ograničenja d predstavljaju binomi sa slogotvornim r kao nositeljem sloga. Taj samoglasnik r zadržava skoro sva fonološka svojstva kao i suglasnik r, samo što ima veću zvonkost i broj treptaja³⁶ i nije uvršten na ljestvicu samoglasnika za raščlambu ograni-

³⁴ Revizibilni binomi tipa *glasno i jasno* ili *jasno i glasno* ovisno o redu sastavnica mogu kršiti neko od ograničenja. U ovome se radu pojavljuju sljedeći binomi toga tipa: *kraja i konaca* ili *konca i kraja*; *glasno i jasno* ili *jasno i glasno*; *paziti i maziti* ili *maziti i paziti*; i *staro i mlado* ili *mlado i staro*.

³⁵ Premda bi se na prvi pogled moglo pomisliti da previše primjera krši spomenuto ograničenje, valja naglasiti da je riječ o nekoliko primjera, uglavnom frazemskih sraslica koje krše ovo ograničenje, ali potvrđuju neko drugo koje mu je nadređeno u hijerarhiji (*kuku-lele*, *mile lale*). Osim toga, uvrstili smo i ostale frazemske sraslice (ponajprije zbog njihove prepoznatljivosti) koje krše spomenuto ograničenje, ali koje su preuzete iz drugih jezika kao takve (*bo ruk*) ili se dade prepoznati utjecaj salijentnosti na njihov slijed jer su nastale od naslova filmova i sl. (*ciguli-miguli* itd.). U okviru ovoga rada ne možemo se baviti utjecajem ograničenja salijentnosti na kršenje načela prominentnosti slogova u frazemskim sraslicama, što je vidljivo posebno u hrvatskome. U talijanskome jeziku ta pojava nije toliko proširena.

³⁶ Usp. Eugenija BARIĆ i dr., *Hrvatska gramatika*, II. promijenjeno izdanje, Zagreb, 1997., str. 49.

čenja d, ali su binomi s tom strukturom također zanimljivi i brojni, posebice s binomskom sastavnicom *krv, mrtav, srce*.

Ako bi slogotvorno r bilo uključeno u ljestvicu samo kao nositelj sloga, stavljajući ga na sam kraj ljestvice zbog njegovih fonoloških svojstava, onda bi u tome slučaju pojedini binomi s tim samoglasnikom potpuno kršili ograničenje d ispunjavajući kriterije za ostala ograničenja kao što su b i c: *krv i žnoj, ni kvi ni strvi, od kvi i mesa, trlac mlatac, žbrda ždola, imati srca i duše*. Za binom *ući u put i krv* ne bi se kršilo ograničenje d i c. Na temelju navedenih primjera slogotvorno r moglo bi biti i na početku ljestvice, a u tome slučaju kršila bi se neka ograničenja. Budući da nema dovoljnoga broja primjera među binomima za takve zaključke, to pitanje ostaje otvoreno.

Ograničenja a i d u primjerima s refleksom glasa jata (i u dugim i u kratkim slogovima) dosljedna su, osim u primjeru *dobro i lijepo* gdje se krši ograničenje i>ie, a binom se u rječniku ne navodi kao reverzibilan.

Ako je riječ o sastavnicama koje su jednako salijentne i metrički jednakovrijedne, vidljivo je djelovanje ograničenja prominentnosti slogova. Međutim i među ograničenjima prominentnosti slogova Gereon Müller opaža hijerarhiju³⁷. Ako dođe do sukoba pojedinih ograničenja unutar porodice ograničenja prominentnosti slogova, Müller predlaže sljedeći redoslijed:

- ograničenje b nadređeno ograničenju a
- ograničenje a nadređeno ograničenju d
- ograničenje d nadređeno c.

Malo je primjera u kojima se poštuje jedno ograničenje, a krši drugo. U više primjera prepoznatljiv je utjecaj ograničenja salijentnosti pa se takvi primjeri nisu uzimali u obzir.

Primjeri za talijanske binome:

- ograničenje b nadređeno ograničenju a: *arco e frecce; né caldo né freddo*.
- ograničenje a nadređeno ograničenju d: *farne di cotte e di crude; mettere a ferro e fuoco*.
- ograničenje d nadređeno c: nije bilo primjera.

³⁷ Isto.

U korpusu ekscerpiranih talijanskih binoma malo binoma zadovoljava navedena načela, ali vrlo rijetko dolazi do kršenja kriterija, osim u slučajevima gdje je vidljiv utjecaj salijentnosti.

Primjer koji krši ograničenje b i d bio bi *a scappa e fuggi*. U primjerima *cercare per mare e per terra, promettere mari e monti* vjerojatnije je da je riječ o salijentnosti pa ih ne uzimamo u razmatranje.

Primjeri za hrvatske binome:

Prema predloženoj ljestvici redosljeda ograničenja, vrlo malo hrvatskih binoma zadovoljava navedene kriterije:

- ograničenje b nadređeno ograničenju a: nije bilo primjera.
- ograničenje a nadređeno ograničenju d: *dobra i lijepa*.
- ograničenje d nadređeno c: *bistro i jasno; ni keiseo ni veseo, mile lale*.

Zaključak

Na slijed sastavnica leksičkih binoma i u talijanskome i u hrvatskome jeziku djeluje snop različitih načela. Jezikoslovci su često frazeme, a poglavito binome držali rubnim područjem jezika u koje slabo dopiru opće jezične zakonitosti. Međutim, i u „prividno ‘iregularnim’ područjima ljudskoga jezika manifestira se uređujuća snaga gramatičkoga sustava“³⁸. Tu snagu na osobit način pokazuje utjecaj prominentnosti slogova na slijed sastavnica binoma, što je zacijelo načelo kojega je prosječan govornik jednoga jezika najmanje svjestan prilikom uporabe binoma, a koje očito itekako djeluje na slijed njegovih sastavnica.

Osim utjecaja metričkih ograničenja te ograničenja salijentnosti, tj. raznih semantičko-pragmatičkih hijerarhija koje djeluju na slijed sastavnica binoma, koje se kadšto mogu odmah prepoznati, a drugi put teško bez dijakronijskoga istraživanja, odnosno znanja je li posrijedi salijentnost među sastavnicama koje su danas semantički neprozirne, ili je posrijedi posuđenica ili pak iregularna tvorba, važno je promotriti utjecaj upravo ograničenja prominentnosti slogova. Prema istraživanjima u engleskome i njemačkome u hijerarhiji dolaze na trećem mjestu, nakon salijentnosti i metričkih ograničenja, što primjeri jasno pokazuju i u talijanskome i u hrvatskome, a i među ograničenjima pro-

³⁸ G. MÜLLER, *n. dj.*, § 5.

minentnosti slogova opet postoji hijerarhija koja se unatoč malomu broju primjera mogla prepoznati.

Osim toga, valja upozoriti i na nužnost istraživanja mogućega utjecaja jezičnih saveza na strukturu i slijed sastavnica leksičkih binoma³⁹ jer i leksikolozi u svojim supostavnim raščlambama dvaju ili više europskih jezika zamjećuju da „snažni međujezični kontakti djeluju u pravcu jezične i frazeološke konvergencije“.⁴⁰

Raščlambom smo pokazali da ograničenja prominentnosti slogova djeluju na slijed sastavnica i u talijanskome i u hrvatskome jeziku. Neka su se ograničenja, primjerice ograničenje b, osobito u slučaju minimalnih parova pokazivala gotovo beziznimnima, a druga su se primjenjivala i kršila. Ta ograničenja djeluju i na jezik općenito i na slijed sastavnica raznih dvočlanih i višečlanih izraza, a ne samo binoma.

Svakako su potrebna daljnja istraživanja, primjerice usporedbe s dijalektima u talijanskome i hrvatskome gdje je moguće naići i na druge primjere binoma koji se ne rabe u standardnome jeziku ili istraživanja u tvorbi riječi kako bi se došlo do jasnijih zaključaka.

³⁹ Elisabeth PIIRAINEN, „Phraseologie in arealen Bezügen: ein Problemaufriss“, *Linguistik online*, br. 2., 2006., str. 203.

⁴⁰ Maslina LJUBIČIĆ, *Posuđenice i lažni parovi*, Zagreb, 2011., str. 176.